

De keuze van Douwe Draaisma

Eva van den Broek en Pieter van Os

De Academische Boekengids 42, december 2003, pp. 18-19.

In ieder nummer van *De Academische Boekengids* vertelt een wetenschapper over belangwekkende en opvallende boeken die hem inspireren bij zijn onderzoek.

'Psychologie is een jong vak. Tussen de stichter van mijn vak, Gerard Heymans, en mij zitten maar twee generaties, en sinds het verschijnen van *Principles of Psychology* van **William James** in 1890, is er nog maar een eeuw verlopen.'

Douwe Draaisma, bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de psychologie, ontvangt ons in zijn Groningse werkkamer. Aan de muur hangt een portret van de negentiende-eeuwse psycholoog Fechner. Draaisma legt uit dat Heymans, Gronings wetenschapper en grondlegger van de psychologie in Nederland, Fechner beleefd had verzocht een pasfoto op te sturen. Vervolgens heeft Heymans de foto van zijn idool vergroot tot portretformaat. Deze persoonlijk gevoelde band met een voorganger en met de geschiedenis van het vak spreekt Douwe Draaisma aan. Hij heeft de foto opnieuw opgehangen.

'In de tijd dat William James het boek schreef, was de psychologie nog een heel diffuus vak. Hij schreef over brede, nog steeds aansprekende onderwerpen als emoties, geheugen en tijd. Een van zijn theorieën, de James-Lange-theorie, wordt nu nog onderwezen. Volgens die theorie volgt de emotie op de lichamelijke reactie, in plaats van andersom. Ten dele gaat die theorie nog mee. Door lichamelijke reacties na te bootsen, kunnen mensen emoties oproepen. Acteurs maken dankbaar gebruik van dat principe. James muntte ook het begrip *stream of consciousness*, waar vooral kunst- en literatuurcritici de mond nog altijd vol van hebben. Hij sprak als eerste van het *tip of the tongue*-gevoel. Hij beschreef dat als 'een gat in het geheugen van een uitzonderlijk omlinjnde vorm'. Inderdaad voelt het ene gat dat een woord veroorzaakt, weer anders dan het gat dat een ander woord op je tong achterlaat.'

'Met gevoel voor inconsistentie heb ik boeken uitgezocht die het vakgebied vooruit hebben geholpen. Maar ook boeken die mij persoonlijk hebben geïnspireerd.'

Helaas durft tegenwoordig geen psycholoog zijn handen meer te branden aan de algemene vragen die James bezighielden. Bijvoorbeeld: waarom lijkt, als je erop terugblijkt, een week vakantie langer dan een week thuiszitten? Bovendien is zijn boek gevoed door verschillende talen, culturen en wetenschappelijke disciplines. Iets van die oude sfeer zou je de huidige psychologie toewensen. Een psycholoog schrijft nu uitsluitend voor psychologen, terwijl James een veel groter publiek voor ogen had. Een eeuw na zijn brede en monumentale *Principles of Psychology* is het, behalve op populair-wetenschappelijk niveau, onmogelijk mee te praten over alle gebieden van de psychologie. Het vakgebied is simpelweg te gespecialiseerd geworden.'

'Met gevoel voor inconsistentie heb ik boeken uitgezocht die het vakgebied vooruit hebben geholpen, maar ook boeken die mij persoonlijk hebben geïnspireerd. **Rudy Kousbroeks** *Een kuil om snikkend in te vallen* heeft me vooral bij het schrijven van mijn eigen boeken geholpen. Schrijven is jatten, en talent is gevoel voor wát je moet jatten. In dat opzicht heb ik veel geleerd van Kousbroek. Je mag geen zinnen, metaforen, of ideeën jatten, maar wel een stijl of een type intro. Jatten en inspiratie opdoen, liggen dicht bij elkaar; als een violist probeert zijn idool na te spelen, leert hij dan, of kopieert hij?

*'Ik vind het absurd om een boek *Consciousness Explained* te noemen, die pretentie!'*

Kousbroek begon ooit een artikel in het *NRC Handelsblad* met een uiteenzetting over het effect van gletsjers op mensen die erin zijn gevallen. Een gletsjer, beschreef hij, is een traag stromende rivier, waarin mensen worden samengedrukt of platgewalst. Wanneer ze na jaren worden gevonden, is de één inmiddels een dwerg, terwijl een ander is platgewalst tot een enorme reus. En dan blijkt plotseling dat dit een intro betreft van een verhaal over de ontwikkeling van reputaties in de kunstgeschiedenis. Dat vind ik prachtig. De kunst is natuurlijk om niet diezelfde metafoor van de gletsjer te jatten, maar eenzelfde soort invalshoek te kiezen om je verhaal mee te openen. Van Kousbroek leerde ik dat je het lef moet hebben om heel persoonlijk te schrijven en wetenschappelijke bevindingen te vergelijken met wat je uit ervaring en introspectie weet. Zijn boek gaat op een persoonlijke manier over de relatie tussen fotografie en het geheugen. Voor mij is *Een kuil om snikkend in te vallen* een heel vormend boek geweest. Je kunt je voorstellen dat ik eens ongelooflijk zenuwachtig werd - ja, echt ontzet - toen ik Kousbroek bij een van mijn lezingen in het publiek zag zitten. Ik was volkomen ontspannen naar de plek van de lezing toegegaan, zoals ik eigenlijk nooit zenuwachtig ben voor dit soort lezingen. Maar eenmaal op het spreekgestoelte sloeg de schrik me om het hart.'

'*Brainstorms* is een boek waarmee je een generatie kunt markeren. Aan de hand van dit boek hebben studenten uit de jaren tachtig doordacht wat het verschil is tussen de intelligentie zoals die bij mensen voorkomt en de vorm van intelligentie die computers vertonen. **Daniel Dennett** heeft zorgvuldig

geformuleerd wat de analogie met de computer te betekenen heeft voor onze opvattingen over de geest. Metaforen hebben immers een grote invloed op hoe we naar onszelf kijken. Zo worden elektroshocks tegenwoordig wel getypeerd als het 'resetten' van het brein. Die vergelijking was tien jaar geleden ondenkbaar geweest, terwijl het een veelzeggende metafoor is.

De vergelijking tussen de twee vormen van intelligentie loopt overigens onder andere spaak in de gevoelswaarde van herinneringen, een onderwerp waar ik zelf over na heb gedacht. Een computer heeft wel een geheugen, maar geen herinneringen. Herinneringen hebben betekenis, een gevoelswaarde. Hetzelfde geldt voor waarnemingen en emoties: er vindt die merkwaardige verdubbeling plaats, waardoor we tegelijkertijd weten dat we iets zien of ons iets herinneren. Die verdubbeling zie ik bij computers niet.

Wat ik zo waardeer in de Dennett van de essays uit *Brainstorms* is dat hij niet plat stelde dat de geest een computer is, of dat computers kunnen denken; hij stelde daarentegen vragen met veel gevoel voor nuance. Kunnen computers pijn lijden? Hoe voelen mensen pijn? Ik zie een groot verschil tussen de vroege, essayistische en subtiele schrijver Dennett en de latere Dennett. Zijn schrijfstijl is steeds arroganter en polemischer geworden. Ik vind het absurd om een boek *Consciousness Explained* te noemen, die pretentie! Net als Steven Pinker, die de titel *How the Mind Works* bedacht. Maar aan de vroege essays van Dennett heb ik veel gehad. In *Brainstorms* is hij nog met zichzelf in gesprek en durft dat ook te laten blijken.'

'Ook *Idolen van de psycholoog* is een generatiemarkerend boek. Het zoeken naar vastigheid is een bijna puberale neiging. Elke jonge student filosofie koopt een boekje over logica, of valt voor het idee van Descartes dat je moet beginnen bij iets wat onbetwifelbaar zeker is. Als je begint te studeren, zoek je naar mensen die met autoriteit iets beweren. Met zo'n stem schreef **Linschoten** in 1961 zijn *Idolen van de psycholoog*. En zo las ik dat boek ook, op een kwetsbare leeftijd. En ik vond het prachtig. Het boek staat vol met prachtige verhandelingen over de verhouding tussen taal en bewustzijn. Het gaat over de invloed die tijdsschalen hebben op wat wij gedrag noemen. Als je een opname van planten versneld afdraait, oppert Linschoten, vertonen ze net zo goed gedrag als dieren. Als je twintig bent, vind je zoiets een eye-opener.

Linschoten was een psycholoog die grootgebracht werd binnen een fenomenologische traditie van beschrijvingskunst. In 1960 maakte hij met dit boek de draai naar een kwantificerende psychologie, op een filosofisch onderlegde, bijna positivistische manier. Dat sloeg in als een bom onder Nederlandse psychologen. De huidige psychologie is een statistische, experimentele wetenschap, maar in de jaren vijftig was zij dat zeker niet. *Idolen van de psycholoog* heeft een hele generatie van psychologen gedefinieerd. De kwantitatieve, statistische psychologie die mede is gecreëerd door dit boek, gooit veel overboord. Dat was soms goed, maar soms ook jammer. Gek genoeg is *Idolen van de psycholoog* zelf een filosofisch en elegant geschreven boek, maar het soort psychologie dat erdoor geïnspireerd is, heeft soms wel een erg kwantitatieve inslag. Het mist wel eens de elegantie en het wijsgerige van Linschotens baanbrekende werk.'

'*Rewriting the soul* is een boek met een meer beschrijvende inslag. Vanuit een historisch perspectief bekijkt **Hacking** de opkomst van de diagnose 'meervoudige persoonlijkheidsstoornis', ofwel MPD. Hij laat zien hoe een paar mensen erin slagen een ziektebeeld ingelijfd te krijgen in de psychiatrische bijbel, de *Diagnostic and Statistical Manual for Mental Disorders* (DSM IV). Hoe komt het, vraagt Hacking zich af, dat alle MPD-lijdende in Amerika en in Nederland wonen en niet in Frankrijk? Het blijkt dat Amerikaanse therapeuten een werkbezoek gebracht hebben aan Nederland, waar ze zijn ingewijd in het opsporen van MPD-lijdende. Het allermooiste is dat hij de discussie die in de jaren tachtig speelde, verbindt met een kwestie die aan het einde van de negentiende eeuw in Frankrijk speelde. Daar bleken plotseling allerlei mensen aan een tweede bewustzijnstoestand te lijden: de zogenaamde doubles. Patiënten, meestal vrouwen, schoten in een andere persoonlijkheid en wisten dan niet meer wat de ?ander? gedaan had. In dezelfde periode kwam ook het begrip 'trauma' op als metaforische omschrijving voor opgelopen psychisch letsel. Door die vergelijkbare twee episodes naast elkaar te leggen, zie je opeens diepte. Net als wanneer je twee foto's in een stereoscoop schuift. Dat vind ik mooi in historisch werk, dat je door zo'n vergelijking opeens beide verschijnselen in perspectief ziet. Ik moet me beheersen om dat niet te imiteren in iedere boekbespreking die ik schrijf.'

'Expertise is eerder de opbrengst van een eigen boek dan het uitgangspunt ervan.'

'Op eigen initiatief heb ik een zesde boek toegevoegd. En dat is niet de minst belangrijke voor mij! *Mijn Volgende Boek*, met pathetische hoofdletters. Vroeger dacht ik dat het schrijven van een boek als volgt verliep: je krijgt ergens verstand van, gaat na wat je voor nieuws te vertellen hebt en schrijft vervolgens het boek. Nu ik een paar boeken geschreven heb, weet ik dat het in werkelijkheid omgekeerd is. Je besluit een boek te schrijven en je deskundigheid en verstand van zaken ontstaan in het proces van schrijven. Expertise is eerder de opbrengst van het boek dan het uitgangspunt ervan. De conclusie die ik daaruit trek, is dat *Mijn Volgende Boek* de vormende kracht is in mijn leven. Het hoort dus op dit lijstje te staan. Als ik begin aan een boek, vraag ik me altijd af: wil ik degene zijn die dit boek geschreven zal hebben?

Als ik maar één hoofdstuk zoals William James geschreven zou hebben, zo prachtig en rijk en stijlvol...

Wat mij betreft kwam het hoogtepunt van deze lijst aan het begin. Want laten we eerlijk zijn: *Principles of Psychology* is nog door niemand geëvenaard.'

Douwe Draaisma is bijzonder hoogleraar in de Geschiedenis van de Psychologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Voor het boek *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt* ontving hij de J. Greshoffprijs, de Eureka! boekenprijs en dit najaar ook de Jan Hanlo Essay-prijs. Eerder leverde hij verscheidene bijdragen aan *De Academische Boekengids*.

De keuze van:

Brainstorms - Philosophical essays on mind and brain

door **Daniel Dennett**

Sussex: Harvester Press, 1981, € 25,00

Een kuil om snikkend in te vallen

door **Rudy Kousbroek**

Amsterdam: Harmonie, 1971

Idolen van de psycholoog

door **J. Linschoten**

Utrecht: Bijleveld, 1964

Principles of Psychology

door **William James**

De negen belangrijkste hoofdstukken zijn in het Nederlands verschenen onder de titel *De hoofdsom van de psychologie*, Lisse: Swets & Zeitlinger, 1992., € 17,90

Rewriting the soul - Multiple personality and the sciences of memory

door **Ian Hacking**

Princeton (New York, Jersey): Princeton University Press, 1995.